

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Ігоря Омеляновича Гавриліва «Військово – політична діяльність УВО – ОУН в боротьбі за Українську Державу (1920 – 1941 рр.)», подану на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України

ОУН стала однією з найяскравіших і найсуперечливіших сторінок українського суспільно-політичного життя ХХ століття. Її діяльність залишається надзвичайно заплутаною в науковому відношенні темою, що дає простір для можливих маніпуляцій напівправдивим, а то і фальшивим версіям, міфам, що отруюють атмосферу в суспільстві і негативно впливають на відносини між Україною та її сусідами. Більше того, зусиллями заангажованих громадсько-політичних об'єднань ця проблема втягнута у вир кон'юктурних політичних баталій, перетворилася на чинник колосальної напруги в державі, об'єкт суспільного розладу в ній, використовується ними в боротьбі за владу. До того ж, політичні пристрасті вихлюпнулися за межі України. Так, Ярослав Качинський, лідер правлячої в РП партії «Право і справедливість», яка має більшість в обох палатах парламенту, сформувала уряд, а її висуванець, Анджей Дуда, обраний президентом, заявив у цьому році, що майбутнє польсько-українських відносин «під питанням» через трактування в Україні власної історії, зокрема, ролі ОУН і що «з Бандeroю Україна до Європи не ввійде».

Ситуація в сучасній Україні (в морально-політичному і науковому вимірах) ускладнюється тим, що частина учасників дискусій навколо ОУН намагаються законсервувати, відстояти міфи компартійно-пропагандистської машини, а частина їхніх опонентів – створити міфи нові (їхня методологія практично ідентична, тільки із змістом навпаки). При цьому обидві сторони уникають тих історичних реалій, які не вкладаються в їхнє концептуальне бачення тогочасних подій.

Вищевикладене неоднозначне сприйняття в українському суспільстві (і не тільки) цих подій не лише диктує необхідність накласти табу на політизацію теми національно-визвольного руху в Україні, а й поглибує потребу її

об'єктивної і комплексної розробки, оскільки без упередженого розгляду феномену ОУН, її очільників неможливо грунтовно вивчити особливості політичної та військової історії України попереднього століття, зрозуміти суспільно-політичні та ідеологічні аспекти боротьби національного руху опору, безкомпромісний, жорстокий характер протиборства.

Перед науковцем, який намагається об'єктивно оцінити діяльність ОУН і її керманичів, постають нелегкі завдання. По – перше, як піднятись над багатоголосим хором тих, які в минулому, нині і, не виключено, у майбутньому будуть стверджувати: «Український націоналізм ніколи не був національним», внутрішня боротьба ОУН поставала «як боротьба різних іноземних розвідок»; націоналісти, виявляється, ніколи не переходили в підпілля – «їх послали в підпілля німці, щоб утворити свою агентуру».

По – друге, як уникнути спокуси приєднатись до тих, хто беззастережно глорифікує Організацію українських націоналістів, не визнає, що вона – явище винятково складне, до кінця ще далеко не пізнане істориками, і зовсім не всі сторінки цього руху заслуговують лише гучну «осанну» - «Слава героям!»

Хоча за роки незалежності в українській історіографії з'явилася низка праць, присвячених окремим аспектам цієї теми, проте серед них немає комплексного дослідження, що давало б цілісну картину військово-політичної діяльності УВО-ОУН у 1920 – 1941 рр.

Дисертація І.О.Гавриліва успішно заповнює вказану прогалину і вельми переконливо, глибоко, цілеспрямовано розкриває їхню державотворчу діяльність на фоні складних воєнно-стратегічних і суспільно-політичних процесів, що склались на українських землях в окреслених хронологічних рамках. Одразу зазначимо, що І.О.Гаврилів мав усі підстави претендувати на власний погляд стосовно досліджуваної проблеми: він провів колосальну евристичну роботу, виявив багато невідомих і маловідомих документальних джерел і, що важливо, проаналізував неопубліковані матеріали, що зберігаються у 50 фондах 11 архівів, які проливають нове світло на вказану проблему. Додамо, що не менше значення має впровадження до наукового обігу численних документальних збірників і

публікацій, а також періодичних видань, мемуарної літератури, частина з яких у вітчизняній історіографії залишалася тривалий час незнаною через її недоступність, а всі вони істотно розширили джерельну базу дослідження. Грунтовно укомплектований джерельний комплекс дає змогу забезпечити цілісне розв'язання проблеми, об'єктивно висвітлити тему і зробити обґрунтовані висновки.

Переконливо звучать положення, що доводять наукову новизну праці, теоретичне і практичне значення одержаних результатів.

Звертає на себе увагу і наукова добросовісність автора, який часто посилається на опубліковані раніше праці, хоча його особистий внесок у розробку даної теми є достатньо вагомим. До позитивних моментів слід також віднести прагнення здобувача полемізувати з існуючими поглядами на досліджувану проблему, окреслену здатністю нестандартного підходу до висвітлення низки аспектів зазначеної теми.

Рецензована робота відзначається чіткістю побудови, спрямованої на максимальні повний виклад у проблемно-хронологічному порядку, науково-обґрунтованою постановкою проблеми, глибоким у цілому розкриттям теми. Розгляду її основного змісту присвячено п'ять розділів.

У першому розділі «Історіографія та археографія дослідження» уперше критично аналізується практично весь комплекс історичної літератури з вказаної теми. І. О. Гавриліву вдалося осмислено та критично використати багатющий та різноманітний матеріал численних праць, автори яких представляють різні країни і напрями та нерідко займають протилежні позиції при розгляді тих чи інших аспектів. Для дисертанта властивий широкий та науково-професійний аналіз історіографії, обґрунтування основних рубежів у її становленні і розвитку, водночас показ її фрагментарності, що підтвердило грунтовне знання ним предмета дослідження, а також творче використання новітніх методів наукової праці. Здійснений автором аналіз історіографічного комплексу дослідження засвідчив, що лише окремі аспекти представленої теми були предметом наукових

студій в історичній та етнополітичній науках при розгляді концептуально вужчих чи дотичних проблем.

Опонент вважає за необхідне відзначити також належний рівень наукової етики автора в ході аналізу історіографії. Кідається у вічі і глибока обізнаність дисертанта з джерельною базою, ґрутовність її викладу, на що вказувалося вище.

У другому розділі «Теоретико-методологічні засади наукової праці» автор зосередив увагу на теоретико-ідеологічних основах українського націоналізму та методологічних підходах й основних методах дослідження. Своє дослідження І. О. Гаврилів побудував за проблемно-хронологічним принципом, широко використовуючи одночасно історико-порівняльний, логічний, структурно-функціональний, аналізу та синтезу та інші методи. Обраний дослідницький інструментарій, сучасні методи та відповідно понятійний покатегоріальний апарат дали змогу І. О. Гавриліву глибоко опрацювати емпіричний матеріал, вибудувати його відповідно до сформульованих завдань, дати йому в основному виважені оцінки. У дисертації витримано фундаментальні принципи історичного дослідження: системність, історизм, науковість та інтегративність знань.

У третьому розділі «Українська військова організація – національна підпільна армія» дисерант аналізує воєнно-стратегічне та суспільно-політичне становище українських земель на початку 1920-х рр., простежує утворення УВО, розкриває її роль у боротьбі західноукраїнських політичних сил за суверенність Галицької Республіки та характеризує бойову діяльність Організації. Характерно, що тут він прагне до свого особливого бачення відомих фактів, у ряді випадків дає нове трактування тогочасних подій. Водночас у розділі піднято низку малоопрацьованих питань, пов'язаних з формуванням праворадикального руху на західноукраїнських землях та в еміграційних колах, бойовою діяльністю увістів тощо. Загалом, не має заперечень стосовно провідної думки дослідника про те, що завданням створеної УВО було сконсолідувати здорові народні сили на засадах чинного націоналізму, стати збройним раменом переформатованих політичних сил, здійснювати постійний силовий тиск на окупаційні режими з

метою підготовки громадянства до всеукраїнського повстання, яке мало призвести до відновлення української державності.

У четвертому розділі «Організація Українських Націоналістів на чолі праворадикального національного руху» дисертант набагато ширше і глибше, ніж це було зроблено його попередниками, охарактеризував: об'єднання націоналістичних організацій в ОУН; програмні засади, цілі методи діяльності українських націоналістів; військовий вишкіл та бойові акції оунівців; геополітичну доктрину ОУН та її реалізацію у переддень світової війни. Представлені тут думки є переконливими, спираються на достовірний джерельний матеріал і збігаються з прийнятими у новітній історіографії оцінками. Домінуючими з них є ті, що новостворена ОУН з початку 1930-х рр. розгортає на західноукраїнських землях курс на перманентну революцію, що передбачала відповідний військовий та ідейно-політичний вишкіл всього членства Організації, підготовку українців до активної діяльності за втілення національного ідеалу звільнення від поневолювачів та готовність до боротьби за визволення України.

Важливі аспекти, пов'язані з діяльністю ОУН в умовах більшовицького та нацистського режимів, причинами та наслідками її розколу, значенням Акта 30 червня 1941 р. для національного державотворення, знайшли своє відображення в істотно аналітично насиченому п'ятому розділі «Проголошення відновлення Української Держави – історичний етап національного державотворення». При їх розгляді автор спирається на нові та невідомі архівні матеріали і вперше залучає їх до наукового обігу. Загальне спрямування використаного тут матеріалу наводить його на об'єктивний висновок про те, що проголошення Акта відновлення Української держави 30 червня 1941 р. показало зрілість українського національного проводу до здійснення поставленої мети та стало підсумком 20-річної боротьби за волю і державу. А вироблена діячами УВО-ОУН націоналістична доктрина сприяла тому, що державна незалежність України сприймалася як обов'язкова передумова соціального й економічного поступу українців.

Висновки дисертації І.О.Гавриліва мають узагальнений характер, відповідають поставленій меті і свідчать про в цілому високий науково-теоретичний рівень та новизну отриманих у дослідженні результатів. Не викликає сумнівів практичне значення одержаних у роботі результатів, що зумовлено важливістю її положень і висновків для підготовки узагальнюючих робіт, підручників і навчальних посібників, використання у вузах при читанні загальних чи спеціальних курсів тощо. Важливо, що дисертант вибудував своє дослідження в контексті історично-соціальних умов та обставин, в яких відбувалися розглядувані у роботі події, що дало змогу поєднувати історико-теоретичний аспект з проблемно-аналітичним.

Отже, І.О.Гаврилів у представлений до захисту дисертації уперше в українській історіографії комплексно дослідив зазначену проблему на широкій джерельній базі та на основі праць його попередників. Результати дослідження висвітлені у 56 публікаціях, які передають основний зміст дисертації. Опублікований автореферат передає її зміст та основні висновки.

Відзначаючи безсумнівні здобутки дисертанта, слід звернути увагу і на деякі недоліки праці. Насамперед, кидається у вічі часте використання великих цитат, зокрема, різних фрагментів документів, висловлювань оунівських діячів без їхнього аналізу, без критичного ставлення до них, без жодних коментарів. Створюється враження, що дисертант іноді прикривається цими документами, не бажаючи висловлювати свою точку зору, цілковито довіряючи їм лише тому, що це – оунівські документи та матеріали.

На стор. 357, описуючи становище українців у Генеральному губернаторстві, автор зазначив: «Вимагаючи від німецької влади певних преференцій, українці були заспокоєні генерал-губернатором Г. Франком, вважаючи українців приятелями німців (тут щось пропущене в тексті – В. Т.): «Панове, будете мати стільки, скільки собі здобудете, але здобувайте розумно». Наводячи цей та інші матеріали, дисертант, однак, за винятком двох слів, мимохіть зазначених на стор. 358, не пояснює, а з якою метою німці толерували українців. Справа ж у тому, що німецька окупаційна влада у ГГ успадкувала українсько-польське

протистояння. Враховуючи це, гітлерівці з кінця 1939 р. проводили лінію на «загравання» з українським населенням. Одне з важливих завдань вони вбачали у створенні противаги в національній політиці в ГГ, спираючись на старі та нові польсько-українські суперечності. Їм було вигідно підтримувати українців коштом поляків, аби забезпечити собі роль арбітра. Сподіваючись на негативну реакцію польського населення, окупанти навмисне рекламивали «привілейоване» становище українців. Така політика вела до того, що на території ГГ стосунки між українцями та поляками постійно загострювались, оскільки останні розцінювали дії українців як державну «зраду». Наслідки політики протиставлення дали себе знати дуже швидко. Адже саме терени Холмщини стали згодом місцем перших спалахів польсько-українського конфлікту, який переріс у війну, що, до речі, не хочуть визнавати сучасні польські історики.

На стор. 362, аналізуючи причини розколу в ОУН, І.О. Гаврилів пише: «Не відкидаючи впливів зовнішніх чинників, більшість дослідників схиляється до думки, що причиною розколу були передусім внутрішні (підкреслення наше – В.Т.) розбіжності між старшим і молодшим поколінням УВО-ОУН..., також різні погляди їх лідерів... на подальшу тактику діяльності Організації в умовах розгортання війни». А на стор. 387, підводячи висновок викладеному у підрозділі матеріалу, він чомусь робить протилежний висновок: «Отже, вищеперелічені факти беззастережно доводять, що розкол Організації Українських Націоналістів інспірувала ворожа більшовицька агентура. Москва постійно засилала своїх агентів у структури УВО-ОУН... Сам Голова ОУН теж потрапив під їхній вплив...» На наш погляд, матеріал, викладений у розділі, не дає підстави робити саме такий висновок, а якщо автор притримується саме такої думки, то нехай її переконливо аргументує.

На стор. 260 автор пише: «Також розгорнула ОУН індивідуальний терор... Для експропріації коштів бойова референтура КЕ ОУН на ЗУЗ... відновила т. зв. «екси», тобто напади на поштові відділення (каси), банки та вози, в яких перевозились гроші». І далі автор обмежується переліком фактів індивідуального терору і експропріації коштів. Тут же читаємо: «30 листопада 1932 р. 12 оунівців

здійснили напад на пошту в Городку біля Львова. Акція була проведена невдало, незважаючи на те, що було здобуто понад 3 тис. злотих. Двох бойовиків убито, кілька поранено, також були жертви серед поляків. Схоплені оунівці постали перед «наглим» судом. 22 грудня 1932 р. їм було винесено вирок: В. Біласа і Д. Данилишина – до страти, іншим – різні терміни ув’язнення. Бойовики ОУН були повішені у Львівській тюрмі. По багатьох селах і містах Західної України задзвеніли жалібно дзвони, закликаючи кожну українську людину вшанувати пам’ять героїв». На нашу думку, автору доцільно було не обмежуватися констатациєю вищеперечислених фактів, а показати своє ставлення до проявів індивідуального терору та експропріації коштів, здійснюваних ОУН, дати їм свою оцінку, адже, як в останньому випадку, пограбування пошти закінчилася трагічно і для вбитих і повішених бойовиків - українців, і для поляків, які працювали на пошті чи охороняли її. Натомість, перших у дисертації оцінено як «героїв».

Хоча в структурі дисертації виділено окремий параграф 5.3. «Акт 30 червня 1941 р. та його значення для національного державотворення», в основному її тексті жоден з пунктів «Акта» не згадується і не аналізується (документ винесений у «Додатки»). Звертаємо увагу на те, що структурно текст проголошеного документу складався з трьох пунктів. Окрім двох, у яких проголошувалося відновлення Української держави та формування української влади, третій у післявоєнних виданнях на Заході переважно опускався, що давало привід опонентам називати бандерівців «маріонетками», «колаборантами», а сам Акт – «оперетковим». А лакуни в тексті звучать так: «3. Відновлена Українська держава буде тісно співдіяти з націонал-соціалістичною Велико- Німеччиною, що під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад у Європі й світі та допомагає українському народові визволитися з-під московської окупації. Українська Національна Революційна Армія, що творитиметься на українській землі, боротиметься дальше спільно з союзною німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Українську Державу і новий лад у цілому світі». Свої тлумачення змісту третього пункту пізніше виклали і С. Бандера у зверненні

«Слово до Українських Націоналістів-Революціонерів за кордоном від 1948 р.» і В. Кук у статті «Державотворча діяльність ОУН. Акт відновлення Української держави 30 червня 1941 р.» та інші. На нашу думку, дисертант мав би також висловитися з цього приводу, зокрема, чи оцінювати третій пункт, як колабораціонізм, чи узгодження позицій із гітлерівцями, чи незграбний дипломатичний реверанс, чи щось зовсім інше.

На стор. 416, описуючи арешти бандерівців нацистськими спецслужбами як реакцію Берліна на Акт 30 червня 1941 р., автор стверджує: «Решта членів ОУН(б) перейшли в глибоке підпілля і на вересневій конференції вирішили готовувати збройне повстання проти німецької окупаційної влади». Ми вважаємо, що процитована думка дисертанта не зовсім точно відображає тогочасний момент. Адже навіть на цій, своїй першій підпільній конференції під німецькою окупацією (наприкінці вересня – початку жовтня 1941 р. у передмісті Львова), тобто вже після велими негативної реакції нацистів на Акт 30 червня і масових арештів бандерівців, керівники ОУН(б), як свідчать документи і спогади, губилися в здогадах щодо того, чи німці дозволять якусь обмежену культурно-освітню діяльність української інтелігенції, чи заборонять усе українське, чи дадуть дозвіл на обмежене самоуправління, чи будуть керувати всім власноруч і т. д. Тобто керівникам бандерівської ОУН, які перебували на волі, надзвичайно складно було визначитися з позицією стосовно німців. З одного боку, лунали голоси негайно розпочати активне протистояння, але, з іншого – існувало розуміння, що негайний виступ проти окупантів спричинить повне фізичне знищення її структур. Тому учасники конференції прийняли соломонове рішення – не провокувати німців на подальші репресії активними діями, домогтися завдяки цьому перерви в репресивних заходах, яка дасть можливість цілковито законспірувати структури ОУН(б), максимально використовувати всі легальні можливості для роботи, проникаючи до мистецько-культурницьких спілок, адміністрації, поліції і беручи під контроль усі ці структури. Навіть у листопаді вийшов наказ командира Української національно-революційної армії І. Кліміва (Легенди) про підготовку Українських збройних сил у союзі з німецьким

вермахтом для боротьби за самостійність України. І лише з кінця 1941 р. ОУН(б) остаточно перейшла з категорії ситуативних союзників до категорії ворогів нацистського райху. Можливо, автор уникнув би цієї неточності, якби приділив дещо більше уваги нетривалому «медовому місяцеві», ситуативному союзу оунівців з нацистським режимом, у ході якого сподівання на гітлерівську підтримку у відроджені державності виявилися ілюзією.

На стор. 385 читаємо: «Большевицька агентура ініспірувала т. зв. «братовбивства»: 30 серпня 1941 р. в Житомирі були застрілені О. Сеник і М. Сціборський... Мельниківці так і не спромоглися провести слідство і викрити большевицького агента Кіндрата Полувед'ка, який саме у той час, несподівано, з'явився серед них. Натомість безпідставно звинувачено у вбивстві очільників ОУН(м) бандерівців». При цьому дисертант не посилається на жодні джерела і виключає інші версії. Нам, однак, відомо, що версію про те, що вбивство провідних мельниківців було здійснене радянським агентом «у порозумінні з іншим радянським агентом, членом ОУН – Мельника К. Полувед'ком, який приїхав з обома членами ПУН до Житомира», висунув свого часу В. Косик. Разом з тим, американський дослідник С. Процик, український історик К. Бондаренко притримуються, а відомий науковець І. Патриляк не виключає і третьої версії – це майстерно здійснена німцями провокація, яким також було надзвичайно вигідно остаточно розсварити націоналістів, отримати зручний привід для репресій проти бандерівців, а водночас послабити більш-менш лояльних мельниківців перед їхньою появою у Києві.

У «Списку використаних джерел» у рубриці «Загальні праці» під № 598 чомусь поміщений рукопис кандидатської дисертації Ю. Климківа «Радянський фактор у розвитку збройних сил Польщі (1943-1956), який немає відношення до розглядуваної теми. Натомість, бажано було би використати монографію А. Рибака «Українська держава у планах ОУН (1939-1950-ті роки), Острог, 2007. – 224 с.

У «Списку...» назви під номерами 681-684, 1103 мали би бути розміщені у рубриці «Документи та матеріали», а не в літературі. Не зрозуміло, чому під

номерами 827-829 значаться «Вісники Львівського університету», а не назви використаних автором статей, вміщених у цих збірниках.

Є й інші дрібні неточності, які, проте, як і наведені вище зауваження й побажання, не носять принципового характеру та не можуть вплинути на високий в цілому рівень представленої до захисту дисертації. Рецензована праця І.О. Гавриліва є самостійним дослідженням, написана на належному науковому та теоретичному рівні, містить істотні елементи наукової новизни, повністю відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затверженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., зі змінами (постанова МОН № 656 від 19.08.2015 р.) Це завершена праця, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують конкретну наукову задачу, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент,
доктор історичних наук,
професор, завідувач
кафедри історії ім. М.П. Ковалського
Національного університету
«Острозька академія»
10.05.2017

оформлено

В.В. Трофимович